

Τα Νοσοκομεία της Αθήνας, που ιδρύθηκαν την περίοδο 1870-1920: Ιστορικά στοιχεία

Ιωάννα ΡΑΛΛΗ¹, Κωνσταντίνος ΤΣΙΑΜΗΣ², Μαρία ΚΑΝΤΖΑΝΟΥ³, Μαρία ΠΙΑΓΚΟΥ⁴, Αναστάσιος Ι. ΜΥΛΩΝΑΣ⁵, Έφη ΠΟΥΛΑΚΟΥ-ΡΕΜΠΕΛΑΚΟΥ⁶

Εργαστήριο Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ (Διευθύντρια: Αν. Καθηγήτρια Έφη Πουλάκου-Ρεμπελάκου)

Hospitals of Athens founded during the 1870-1920 period: Historical data

Ioanna RALLI, Constantinos TSIAMIS, Maria KANTZANOU, Maria PIAGKOU, Anastassios I. MYLONAS, Effie POULAKOU-REBELAKOU

Department of History of Medicine, Medical School, National and Kapodistrian University of Athens, Greece (Head: Assoc. Professor Effie Poulakou-Rebelakou)

Ιστορική βιβλιογραφική ανασκόπηση
Historical literature review

¹ Ιστορικός-Αρχαιολόγος, MSc, υποψήφια Διδάκτωρ, Εργαστήριο Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ.

² Κυτταρολόγος, MD, PhD, Πανεπιστημιακός Υπότροφος Εργαστηρίου Μικροβιολογίας, Ιατρικής Σχολής ΕΚΠΑ.

³ Επίκουρη Καθηγήτρια Επιδημιολογίας και Προληπτικής Ιατρικής, Εργαστήριο Υγιεινής, Επιδημιολογίας & Ιατρικής Στατιστικής, Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ.

⁴ Επίκουρη Καθηγήτρια, Εργαστήριο Περιγραφικής Ανατομικής και Χειρουργικής Ανατομίας, Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ.

⁵ Δρ Δρ ΣΓΠΧ, DMD, PhD, PhD, MD, Αναπλ. Διευθυντής, Κλινική ΣΓΠΧ Θεραπειών, «METROPOLITAN», Άμισθος επιστημονικός συνεργάτης, Εργαστήριο Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ.

⁶ Αναπληρώτρια Καθηγήτρια και Διευθύντρια Εργαστηρίου Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Η παρούσα εργασία αποτελεί βιβλιογραφική ανασκόπηση και σκοπό έχει την παρουσίαση των νοσοκομείων που ιδρύθηκαν και άρχισαν να λειτουργούν στην πρωτεύουσα της Ελλάδας, την Αθήνα, κατά τη χρονική περίοδο 1870-1920. Παρατίθενται επίσης ενδιαφέροντα ιστορικά στοιχεία για τον τρόπο ίδρυσης και λειτουργίας των ιδρυμάτων αυτών κατά την ίδια περίοδο. Τέλος, εξάγονται κάποια συμπεράσματα σε σχέση με το ιστορικό πλαίσιο και τη γενικότερη κατάσταση της δημόσιας υγείας της πρωτεύουσας, κατά την υπό εξέταση 50ετία.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Ιστορία της Ιατρικής, Ελλάδα, Αθήνα, Δημόσια Υγεία, Νοσοκομεία, ψυχιατρεία.

SUMMARY: This study is a bibliographic review and aims at presenting the hospitals that were founded and started operating in the capital of Greece, Athens, during the period 1870-1920. Interesting historical data on how these institutions are set up and run during the same period are also provided. Finally, some conclusions are drawn regarding the historical context and the general state of public health of the capital, over the 50-year period under review.

KEY WORDS: History of Medicine, Greece, Athens, Public Health, Hospitals, psychiatric hospitals.

Παρελήφθη: 6/7/2019 - Έγινε δεκτή: 15/7/2019

Paper received: 6/7/2019 - Accepted: 15/7/2019

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο θεσμός του νοσοκομείου, υπαρκτός ήδη από τον 4ο αιώνα μ.Χ. κατά τα Βυζαντινά χρόνια (Telea, 2012), κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 είχε λάβει μια προσωρινή μορφή και δεν αποτελούσε χώρο απομόνωσης και θεραπείας. Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας, ξεκίνησαν οι διεργασίες για την κατασκευή νοσοκομείων κατάλληλων και ικανών να φιλοξενήσουν και να θεραπεύσουν τους Έλληνες πολίτες. Σκοπός της εργασίας είναι η παρουσίαση των νοσοκομείων που άρχισαν να λειτουργούν στην Αθήνα την χρονική περίοδο 1870-1920, καθώς και η παράθεση ιστορικών στοιχείων για τον τρόπο ίδρυσης και λειτουργίας τους.

Το ιστορικό πλαίσιο της εποχής περιλαμβάνει εμπλοκή σε πολέμους με πολλούς τραυματίες, προσάρτηση νέων εδαφών, μεταναστεύσεις πληθυσμών, συσσώρευση προσφύγων, ανάπτυξη της αστυφιλίας, πολιτική αστάθεια, πτωχεύσεις του κράτους και τη σοβαρή σταφιδική οικονομική κρίση. Αποτελέσματα των γεγονότων αυτών ήταν η επικράτηση της φτώχειας, οι κακές συνθήκες διαβίωσης των πολιτών, η μη ύπαρξη καλών συνθηκών υγιεινής (ύδρευση, αποχέτευση) καθώς και παιδείας υγιεινής. Η λειτουργία επίσης του συστήματος δημόσιας υγείας, που δεν διέθετε ικανούς οικονομικούς πόρους, ήταν αναιμική. Το πρώτο «Υπουργείο Περιθάλψεως» δημιουργήθηκε μόλις το 1917 και μάλιστα η λειτουργία του για τα πρώτα πέντε χρόνια, μέχρι να μετονομαστεί σε Υπουργείο Υγείας, δεν αφορούσε όλους τους πολίτες, αλλά συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού όπως τα θύματα πολέμου, τα ορφανά, τους πρόσφυγες και τις οικογένειες των επιστράτων (Μαστρογιάννης 1960, Δαρδαβέσης, 2008).

ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1821 ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1870

Ως πρώτο νοσοκομείο της ελεύθερης Ελλάδας θεωρείται το δημοτικό νοσοκομείο «Βαρδάκειον και Πρώϊον Νοσοκομείον Σύρου “Elpis”», που άρχισε να λειτουργεί το 1825 και κτίστηκε με χρήματα μετά από έρανο μεταξύ των ευπόρων Ελλήνων προσφύγων και τη συντήρησή του ανέλαβε ο δήμος μέχρι το 1885. Μετά το 1885, η συντήρηση γινόταν από την εκ διαθήκης χρηματική δωρεά του ευεργέτη Σταματίου Πρώϊου (Λειβαδάρας, 2012).

Το πρώτο νοσοκομείο που κατασκευάστηκε στην Αθήνα μετά την Επανάσταση του 1821, ήταν το Στρατιωτικό νοσοκομείο, που ιδρύθηκε το 1836 (Βλαδίμηρος, 1997). Μέχρι το 1870, στην Αθήνα, εκτός από το Στρατιωτικό νοσοκομείο, υπήρχαν επίσης τα εξής νοσοκομεία:

1. Το δημοτικό νοσοκομείο «Elpis», που ήταν το πρώτο δημόσιο πολιτικό νοσοκομείο στην Αθήνα και άρχισε να λειτουργεί το 1842.
2. Το «Μαιευτήριο» που άρχισε τη λειτουργία του το 1835.
3. Το «Νοσοκομείο Οφθαλμώντων», που θεμελιώθηκε το 1847, αλλά η επίσημη λειτουργία του άρχισε το

INTRODUCTION

The institution of hospitals, existing already from the 4th century A.D. in the Byzantine years (Telea, 2012), during the revolution of 1821 had taken a temporary form and was not an area of isolation and healing. Immediately after the liberation of Greece, the processes for the construction of hospitals suitable and capable of accommodating and curing Greek citizens began. The aim of this study is to present the hospitals that started operating in Athens during the period 1870-1920, as well as to present historical data on the way of their establishment and operation.

The historical context of the period under examination includes engaging in wars with many war injuries, new lands annexation, population migrations, refugees' accumulation, augmentation of urbanism, political instability, state bankruptcies and the serious economic "raisin crisis". The consequences of these events were the prevalence of poverty, the poor living conditions of citizens, the lack of good hygiene conditions (poor quality and lack of water purification, lack of sewerage systems) and hygiene culture. The functioning of the public health system, which lacked sufficient financial resources, was anemic. The first "Ministry of Welfare" was created only in 1917, and its operation for the first five years, until it was renamed Ministry of Health, did not concern all citizens but specific population groups such as war victims, orphans, refugees and the families of the soldiers (Mastrogiannis, 1960, Dardavessis, 2008).

HOSPITALS FROM 1821 TO 1870

The first hospital of free Greece is considered to be the municipal hospital «Vardakion and Proion Hospital of Syros "Elpis"», which started operating in 1825, and was built with money after a fundraiser among the rich Greek refugees, and its maintenance was undertaken by the municipality of Syros until 1885. After 1885, the maintenance was carried out through the donation by the benefactor Stamatios Proios (Leivadaras, 2012).

The first hospital that was constructed in Athens since the Revolution of 1821 was the Military Hospital, founded in 1836 (Vladimirov, 1997). Until 1870, in Athens, besides the Military Hospital, there were also the following hospitals:

1. The municipal hospital "Elpis", which was the first public political hospital in Athens and started operating in 1842.
2. The "Maternity Hospital", which started its operation in 1835.
3. The "Eye Hospital", which was founded in 1847, but its official operation began in 1854. Later it was re-

1854. Αργότερα μετονομάστηκε σε «Οφθαλμιατρείο Αθηνών».

4. Η «Αστυκλινική», που ιδρύθηκε με διάταγμα του 1856 και άρχισε τη λειτουργία της το 1857, με σκοπό την αντιμετώπιση ασθενών αποδεδειγμένα φτωχών, που δεν μπορούσαν να νοσηλευτούν σε πολιτικά νοσοκομεία λόγω έλλειψης θέσεων. Σκοπός επίσης της ίδρυσης της Αστυκλινικής ήταν η καταπολέμηση της ιατρικής «σαυρτείας» και η εκπαίδευση των κατοίκων της Αθήνας, ώστε να μη καταφεύγουν σε εμπειρικούς ιατρούς (Κορασίδου, 2002).

ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1870 ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1920

Δεκαπέντε νοσοκομεία ιδρύθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας (14 στην Αθήνα και 1 στον Πειραιά), κατά την 50ετία 1870-1920 (Πίν. 1). Τα περισσότερα από αυτά συνεχίζουν τη λειτουργία τους ακόμα και σήμερα. Τα νοσοκομεία χωρίζονταν σε πέντε βασικές κατηγορίες: 1) τα δημόσια 2) τα δημοτικά 3) τα ιδιωτικού δικαίου δημόσιας ωφελείας 4) τα πανεπιστημιακά και 5) τα ιδιωτικά. Στη συνέχεια, θα αναφερθούν ορισμένα ιστορικά στοιχεία σχετικά με την ίδρυσή τους, καθώς και με τη δραστηριότητά τους κυρίως κατά την εξεταζόμενη 50ετία.

Νοσοκομείο Πειραιά «Τζάνειο»

Το νοσοκομείο ιδρύθηκε το 1866 με δωρεά του εμπόρου Νικήτα Τζάννη ή Τζάννε, δημότη Πειραιά με καταγωγή από τα Κύθηρα. Η λειτουργία του άρχισε το 1873 ως «Αδελφάτο» (Εικ. 1). Σκοπός τού ιδρύματος ήταν η δωρεάν παροχή περίθαλψης στους δημότες Πειραιά και κυρίως η νοσηλεία των απόρων ασθενών. Το νοσοκομείο θα αναπτυχθεί ιδιαίτερα μετά το 1927 (ΕΙΝΑΠ, 2005).

Νοσοκομείο «Ευαγγελισμός»

Η ίδρυση του Νοσοκομείου Ευαγγελισμός υπήρξε αποτέλεσμα των προσπαθειών του «Συλλόγου Κυριών υπέρ Γυναικείας Παιδείσεως», που ήταν πρωτοβουλία 62 γυναικών. Το 1872, με τη συνδρομή της Βασίλισσας Όλγας, εγκρίθηκε Βασιλικό Διάταγμα, που επέτρεπε τη σύσταση του Συλλόγου και τέθηκε υπό την προστασία της ίδιας της Βασίλισσας. Οι σκοποί τού εν λόγω Συλλόγου ήταν αμιγώς φιλανθρωπικοί, κοινωφελείς, καθώς και η μόρφωση των αδελφών νοσοκόμων. Με ενέργειες του Συλλόγου, το 1875 ιδρύθηκε το «Νοσοκομικόν Παιδευτήριον», που προσέφερε τουλάχιστον τετράμηνη εκπαίδευση των αδελφών νοσοκόμων. Η σχολή εγκαταστάθηκε στο κτήριο του Συλλόγου επί της Λεωφόρου Αμαλίας. Σύντομα, διαπιστώθηκε η ανάγκη ίδρυσης ενός νοσοκομείου, στους χώρους του οποίου θα μπορούσε να γίνει καλύτερη η εκπαίδευση των αδελφών νοσοκόμων, αλλά και ευχερέστερη η ενδιαίτησή τους. Τον επόμενο χρόνο 1876, από την βασίλισσα Όλγα συγκροτείται Επι-

named to "Athens Eye Hospital".

4. The "Astyclinic", established by a decree of 1856 and commenced its operation in 1857, with the aim of treating poor people who could not be hospitalized in political hospitals, due to lack of money. The aim of the establishment of the Astyclinic was also to confront the medical "charlatanism" and to educate the inhabitants of Athens, so that they would not resort to empirical doctors (Korasidou, 2002).

HOSPITALS FROM 1870 TO 1920

Fifteen hospitals were founded in the wider area of Athens (14 in Athens and 1 in Piraeus), during the 50 years 1870-1920 (Table 1). Most of them continue to function even today. Hospitals were divided into five main categories: 1) public 2) municipal 3) under private law but for public service 4) university and 5) private. Thenceforward, historical data about their foundation and activity especially during the 50-year period studied, will be reported.

Hospital of Piraeus "Tzaneio"

The hospital was founded in 1866 with the donation of merchant Nikitas Tzannis or Tzanne, a citizen of Piraeus from the island of Kythera. Its operation began in 1873 as "Brotherhood" (Fig. 1). The aim of the foundation was the provision of care to the citizens of Piraeus and especially the hospitalization of the poor patients. The hospital has been particularly developed after 1927 (E.I.N.A.P., 2005).

"Evangelismos" Hospital

The foundation of Evangelismos Hospital was the result of the efforts of the "Association of Ladies for Women's Education", which was the initiative of 62 women. In 1872, with the assistance of Queen Olga, a Royal Decree was adopted, which permitted the formation of the Association that was placed under the protection of the Queen herself. The aims of this Association were purely philanthropic, charitable, as well as the training of sister nurses. With the actions of the Association, in 1875 a "Nursing School" was established, which offered at least four months of training for nurses. The school was installed in the building of the Association on Amalias Avenue. Soon, there was a need to establish a hospital in which the nurses could be better educated and also easier accommodated. In the following year 1876, a Commission was formed by Queen Olga to raise funds for the construction of a hospital center. The Commission, under the presidency of the Archbishop of Athens

Εικ. 1: Το «Τζάνειο» Νοσοκομείο τον 19ο αιώνα. Πηγή: Ε.Ι.Ν.Α.Π. Τα δημόσια νοσοκομεία στην Αθήνα και τον Πειραιά. Πορεία στο χρόνο. Εκδόσεις Ε.Ι.Ν.Α.Π., 2005.

Fig. 1: "Tzaneio" Hospital at the 19th century. Source: E.I.N.A.P. The public hospitals of Athens and Piraeus. A course in time. Pub. E.I.N.A.P., 2005.

Πίνακας 1: Τα νοσοκομεία που ιδρύθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Πρωτεύουσας την περίοδο 1870-1920.

Όνομα Νοσοκομείου	Κατηγορία	Έτος Ίδρυσης	Έτος Λειτουργίας
Νοσοκομείο Πειραιά «Τζάνειο»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1866	1873
Νοσοκομείο «Ευαγγελισμός»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1881	1884
Ψυχιατρικό Νοσοκομείο «Δρομοκαΐτειο»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1882	1887
Άσυλο Ανιάτων	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1891	1891
Νοσοκομείο «Αρεταίειο»	Πανεπιστημιακό	1894	1898
Νοσοκομείο Παίδων «Αγία Σοφία»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1896	1900
Λαϊκό σανατόριο «Σωτηρία»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1902	1905
Νοσοκομείο λοιμωδών νόσων «Η Αγία Βαρβάρα»	Δημόσιο	1903	1903
Κλινική «Ενώσεως Ελληνίδων»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1903	1903
Θεραπευτήριο «Πολυκλινική»	Ιδιωτικού Δικαίου	1903	1905
Νοσοκομείο – Ψυχιατρική Κλινική «Αιγινήτειο»	Πανεπιστημιακό	1904	1905
Νοσοκομείο αφροδίσιας νοσημάτων «Ανδρέας Συγγρός»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1909	1910
Σανατόριο Πάρνηθας ή «Νοσοκομείο Γ. Σταύρου και Γ. Φουγκ»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1912	1914
Νοσοκομείο «Η Αγία Ελένη»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1916	1916
Νοσοκομείο «Ασκληπιείο Βούλας»	Ιδιωτικού Δικαίου Δημόσιας Ωφελείας	1920	1920

τροπή με σκοπό τη συγκέντρωση πόρων για την ανέγερση νοσοκομειακού κέντρου. Η Επιτροπή υπό την Προεδρία του Μητροπολίτη Αθηνών Προκόπιου, είχε ως μέλη της τους επιφανείς Μ. Ρενιέρη, Λ. Μελά, Α. Θεοφιλά και Γ. Μακκά. Η Ιερά Μονή Ασωμάτων Πετράκη δωρίζει το σχετικό οικόπεδο το 1880, προσφέροντας μια συνολική έκταση 39.185,36 πήχων σταδιακά μέχρι το 1890, έκταση που ακριβώς υφίσταται και σήμερα. Το 1881, με Βασιλικό Διάταγμα, εγκρίνεται η ίδρυση Θεραπευτηρίου με την ονομασία «Ευαγγελισμός», ως φιλανθρωπικού ιδρύματος. Στις 25 Μαρτίου 1881, ο Βασιλιάς Γεώργιος ο Α' θέτει το θεμέλιο λίθο του νοσοκομείου «Ευαγγελισμός». Το θεραπευτήριο κτίστηκε σύμφωνα με τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, διέθετε σύστημα θέρμανσης και αερισμού, καθώς και ανελκυστήρες. Στις 25 Μαρτίου 1884, η Επιτροπή παραδίδει τη διοίκηση σε Εφορία Κυριών, από την οποία συγκροτείται το πρώτο Διοικητικό του Συμβούλιο, αποτελούμενο από γυναίκες, υπό την προεδρία της Ιφιγένειας Α. Συγγρού. Το νοσοκομείο εγκαινιάστηκε και άρχισε την επίσημη λειτουργία του στις 16 Απριλίου 1884 (Εικ. 2).

Το 1885, δημιουργήθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ο πρώτος οργανισμός του νοσοκομείου. Αρχικά υπήρχαν δύο κλινικές, η Παθολογική και η Χειρουργική, δωμάτια απομόνωσης και δωμάτια πρώτης, δευτέρας και τρίτης θέσεως, καθώς και χώροι για τη διαμονή των αδελφών νοσοκόμων. Αρχικά (1884), το νοσοκομείο

Εικ. 2: Το Νοσοκομείο «Ευαγγελισμός» (1884). Πηγή: Ε.Ι.Ν.Α.Π. Τα δημόσια νοσοκομεία στην Αθήνα και τον Πειραιά. Πορεία στο χρόνο. Εκδόσεις Ε.Ι.Ν.Α.Π., 2005.

Fig. 2: Hospital "Evangelismos" (1884). Source: E.I.N.A.P. The public hospitals of Athens and Piraeus. A course in time. Pub. E.I.N.A.P., 2005.

Prokopios, had as its members the prominent M. Renieris, L. Melas, A. Theophila and G. Makkas. The Monastery of Assomaton Petraki donated the relevant plot in 1880, offering a total area of 39,185.36 acres gradually until 1890, an area that still exists today. In

Table 1: Hospitals founded in Athens during the period 1870-1920.

Hospital's Name	Category	Year of Foundation	Year of Operation
Hospital of Piraeus "Tzaneio"	Under Private Law but for Public Service	1866	1873
"Evangelismos" Hospital	Under Private Law but for Public Service	1881	1884
Psychiatric Hospital "Dromokaitio"	Under Private Law but for Public Service	1882	1887
Asylum for the Incurable	Under Private Law but for Public Service	1891	1891
"Aretaieio" Hospital	University Hospital	1894	1898
Childrens' Hospital "Saint Sophia"	Under Private Law but for Public Service	1896	1900
"Sotiria" Hospital	Under Private Law but for Public Service	1902	1905
"Saint Varvara" Hospital	Public Hospital	1903	1903
Clinic of the "Union of Greek women"	Under Private Law but for Public Service	1903	1903
Hospital "Polyclinic"	Private Hospital	1903	1905
"Aeginitio" Hospital	University Hospital	1904	1905
"Andreas Syngros" Hospital	Under Private Law but for Public Service	1909	1910
Sanatorium of Parnitha	Under Private Law but for Public Service	1912	1914
"Saint Eleni" Hospital	Under Private Law but for Public Service	1916	1916
"Asklepion Voulas" Hospital	Under Private Law but for Public Service	1920	1920

διέθετε 48 κλίνες, που σύντομα έγιναν 100. Το 1896, η δύναμή του ανερχόταν σε περίπου 150 κλίνες, ενώ το 1920 περί τις 300 κλίνες. Το 1888, κατασκευάστηκε το πρώτο χειρουργείο ενώ το 1897 θεμελιώθηκε ο οίκος αδελφών νοσοκόμων, που περατώθηκε ένα χρόνο αργότερα, το 1898, με δωρεά του Α. Συγγρού. Το έτος 1897 επίσης ο Ευαγγελισμός δέχθηκε τους τραυματίες του Ελληνοτουρκικού πολέμου και παράλληλα άρχισαν να λειτουργούν Εργαστήρια Αναλύσεων και Ακτινολογική Μονάδα. Το 1903 αρχίζουν να λειτουργούν τα πρώτα εξωτερικά ιατρεία και στις 25 Μαρτίου 1912, θεμελιώθηκε ο ναός του Θεραπευτηρίου, που αποδόθηκε στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Όπως και κατά τη διάρκεια του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, έτσι και κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων, ο Ευαγγελισμός νοσήλευσε μεγάλο αριθμό τραυματιών. Κατά τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του, το 1884, στο νοσοκομείο εισήχθησαν 258 ασθενείς, το 1900, 1.265 ασθενείς, το 1910, 2.316 ασθενείς και το 1920, 4.421 ασθενείς (Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός, 1927, Κορασίδου, 2002, ΕΙΝΑΠ, 2005, Ανωγιάτης-Pele και συν. 2012).

Ψυχιατρικό Νοσοκομείο «Δρομοκαϊτειο»

Ο Γεώργιος ή Ζωρζής Δρομοκαΐτης (1805-1880), διέθεσε εν ζωή, αλλά και με τη διαθήκη του, 500.000 χρυσά γαλλικά φράγκα «δια την σύστασιν φρενοκομείου». Το οικόπεδο επί της Ιεράς οδού στην περιοχή Δαφνί Αττι-

1881, a Royal Decree approved the establishment of a "Evangelismos" Hospital, as a charity institution. On March 25, 1881, King George A' sets the foundation stone of Evangelismos Hospital. The institution was built according to Western European standards, it had a heating and ventilation system, as well as lifts. On March 25, 1884, the Commission handed over the administration to a Ladies Cabinet, which formed its first Board, consisting of women, chaired by Iphigenia A. Syngrou. The hospital was inaugurated and began its official operation on April 16, 1884 (Fig. 2). In 1885, the first institution of the hospital was published in the Government Gazette. Initially there were two clinics, Pathology (Internal Medicine) and Surgery, isolation rooms, and first, second and third place rooms, as well as rooms for the stay of nurses. Initially (1884), the hospital had 48 beds, which soon became 100. In 1896, its capacity was about 150 beds, while in 1920 about 300 beds. In 1888, the first operating theater was built, and in 1897 the house of nurses was founded, which was completed one year later, in 1898, with the donation of A. Syngros. In 1897, Evangelismos hospitalized the injured of the Greek-Turkish war, and Laboratories of Analysis and a Radiology Unit started operating. In 1903 the first outpatient clinics began to operate and on March 25, 1912, a church was founded, which was attributed to "Evangelismos (Annunciation) of Theotokos". As during the

κής, διετέθη από την κυβέρνηση. Η Εκτελεστική Επιτροπή του κληροδοτήματος, αποτελείτο από τους Μάρκο Ρενιέρη, Χαρίλαο Εμμανουήλ και Ιωάννη Χωρέμη, τρεις σημαντικές προσωπικότητες της εποχής και φίλους του Δρομοκαΐτη. Έτσι την 1η Οκτωβρίου 1887 το νοσοκομείο με το όνομα «Φρενοκομείο Ζώρζη και Ταρσής Δρομοκαΐτου» άρχισε τη λειτουργία του (Εικ. 3). Αρχικώς διέθετε 110 κλίνες. Τα επόμενα χρόνια και μέχρι το 1893, νέα κτήρια ανεγέρθηκαν μετά από προσφορές ιδιωτών ευεργετών όπως ο Κ. Σεβαστόπουλος, ο Α. Συγγρός, ο Π. Θεολόγος, η Β. Σκυλίτση, η Ε. Βενιζέλου, ο Χ. Σπηλιόπουλος κ.ά.. Το ίδρυμα, για δύο τουλάχιστον δεκαετίες έπαιξε το ρόλο πρότυπου ψυχιατρείου (Κορασίδου, 2002, ΕΙΝΑΠ, 2005).

Άσυλο Ανιάτων

Το 1882 ιδρύθηκε στην Αθήνα «Αδελφότης» με την επωνυμία «Καλή Προαίρεσις» από 20 γυναίκες με πρόεδρο τη Ναταλία Σούτσου. Σκοπός του ήταν «η περίθαλψις δυστυχών ασθενών, απόρων ασθενών, οι οποίοι δεν είχαν τα μέσα όχι μόνο να θεραπευθούν, αλλ' ούτε και να ζήσουν απλώς». Το 1891, το σωματείο για τους σκοπούς του, νοίκιασε ένα μικρό σπίτι στα Πατήσια, όπου και συνέστησε ειδικό νοσοκομείο το «Άσυλο Ανιάτων». Από το 1891 μέχρι το 1900, στο νοσοκομείο νοσηλεύτηκαν 84 ασθενείς, από τους οποίους 33 εξήλθαν υγιείς (Κορασίδου, 2002).

Αρεταίοιο

Ο θεμέλιος λίθος τέθηκε το 1894, ενώ τα επίσημα εγκαίνια του νοσοκομείου έγιναν στις 16 Αυγούστου 1898. Τα χρήματα για την ανέγερση, προήλθαν κυρίως από την περιουσία που κατέλιπε με διαθήκη του, ο από το 1870 τακτικός καθηγητής της Χειρουργικής, που διετέλεσε επίσης κοσμήτορας της Ιατρικής Σχολής (1873-1874), καθώς και Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών (1879-1880), Θεόδωρος Αρεταίος (1829-1893). Η παραχώρηση του οικοπέδου, έγινε από τη Μονή Πετράκη. Το 1898, λειτούργησε στο νοσοκομείο Χειρουργική Κλινική, ενώ το 1906 δημιουργήθηκε Β' Χειρουργική καθώς και Γυναικολογική Κλινική. Το 1924, στο νοσοκομείο, άρχισε για πρώτη φορά να εφαρμόζεται στην Ελλάδα, ακτινοθεραπεία με ραδιενεργό ράδιο. Το νοσοκομείο περιέθαλπε πλήθος τραυματιών την περίοδο 1912-1922, προσφέροντας σημαντικές υπηρεσίες στον ελληνικό λαό (Κορασίδου, 2002, ΕΙΝΑΠ, 2005).

Νοσοκομείο παιδών «Η Αγία Σοφία»

Η πρωτοβουλία για τη δημιουργία του ανήκε στην Πριγκίπισσα Σοφία, την οποία περιέβαλαν μια ομάδα γυναικών, καθώς και οι ευεργέτες Ανδρέας Συγγρός και Μαρίνος Κοργιαλένιος. Οι πρώτες χρηματικές εισφορές προέχονται από τους βασιλείς και εύπορους αστούς εντός και εκτός Ελλάδας. Μετά την παραχώρηση του οικοπέδου από τη Μονή Πετράκη το 1896, έγινε η τελετή

Εικ. 3: «Δρομοκαΐτειο» Ψυχιατρείο (1901). Πηγή: Ε.Ι.Ν.Α.Π. Τα δημόσια νοσοκομεία στην Αθήνα και τον Πειραιά. Πορεία στο χρόνο. Εκδόσεις Ε.Ι.Ν.Α.Π., 2005.

Fig. 3: "Dromokaitio" Psychiatric Hospital (1901). Source: E.I.N.A.P. The public hospitals of Athens and Piraeus. A course in time. Pub. E.I.N.A.P., 2005.

Greek-Turkish war of 1897, during the Balkan wars, Evangelismos hospital hospitalized also a large number of injured people. During the first year of operation, in 1884, 258 patients were admitted to the hospital, in 1900, 1,265 patients, in 1910, 2,316 patients, and in 1920, 4,421 patients (Great Hellenic Encyclopedia Pylsos, 1927, Korasidou, 2002, E.I.N.A.P., 2005, Anogiatis - Pele et al., 2012).

Psychiatric Hospital "Dromokaitio"

Georgios or Zorzis Dromokaitis (1805-1880), offered as long as he lived, but also with his will, 500,000 gold francs "for the foundation of a mental institution". The plot of land in the area of Dafni, Attica, was given by the government. The Executive Committee of the legacy consisted of Markos Renieris, Charilaos Emmanuil and Ioannis Choremis, three important personalities of the time and friends of Dromokaitis. Thus, on October 1, 1887, the hospital named "Zorzis and Tarsi Dromokaitis" began its operation (Fig. 3). Initially it had 110 beds. In the following years and until 1893, new buildings were constructed after offers of private benefactors such as K. Sevastopoulos, A. Syngros, P. Theologos, V. Skylitsi, E. Venizelos, C. Spiliopoulos and others. The institution, for at least two decades, played the role of a model psychiatric institution (Korasidou, 2002, E.I.N.A.P., 2005).

Asylum for the Incurable

In 1882, in Athens, a "Brotherhood" was founded with the name "Good Intention" by 20 women, with Natalia Soutsos as president. Its purpose was to "treat unfortunate patients, needy patients, who had not the means not only to be cured, but even to live". In 1891, the Committee has rented, for its purposes, a small house

θεμελίωσης του νοσοκομείου. Το 1897, άρχισε να λειτουργεί διетуός φοίτησης Σχολή Αδελφών. Η έναρξη λειτουργίας του νοσοκομείου έγινε στις 22 Μαρτίου 1900 με ιδιαίτερη λαμπρότητα. Αρχικά διέθετε 16 κλίνες. Τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του νοσηλεύτηκαν 116 παιδιά, τον δεύτερο 143, το 1904, 174 και το 1907, 185. Το 1912 το νοσοκομείο επιτάσσεται και περιθάλπει τραυματίες του βαλκανικού πολέμου, ενώ το 1914 οι γιατροί του νοσοκομείου συμμετέχουν στην κατ' οίκον νοσηλεία των Μακεδόνων προσφύγων (Κορασίδου, 2002, ΕΙΝΑΠ, 2005).

Νοσοκομείο «Σωτηρία»

Η σύζυγος του Ερρίκου Σλήμαν, Σοφία, ανέπτυξε μετά το θάνατό του, το 1890, σημαντική φιλανθρωπική δράση. Στις αρχές του 20ου αιώνα η φυματίωση μάζιζε την κοινωνία, ιδιαίτερα τους κατοίκους των μεγάλων πόλεων, ενώ ειδικά νοσοκομεία και οι απαιτούμενες νοσηλευτικές κλίνες έλειπαν. Οι συνθήκες νοσηλείας ήταν άθλιες και εκτός των άλλων η φυματίωση αποτελούσε μία νόσο η οποία στιγμάτιζε κοινωνικά τον ασθενή, που πολλές φορές εγκαταλείπονταν παντελώς αβοήθητος. Παρά τις προσπάθειες και τις εκκλήσεις των επιστημόνων της εποχής, το ελληνικό κράτος δεν κινητοποιήθηκε για την ίδρυση σανατορίων, όπως αυτά που ήδη υπήρχαν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ο ιδιωτικός τομέας όμως, άρχισε να συμμετέχει ενεργά στο θέμα της αντιμετώπισης της φυματίωσης. Σημαντική ώθηση προς την επίλυση του προβλήματος προήλθε από το 1ο Πανελλήνιο Ιατρικό Συνέδριο, που έλαβε χώρα στην Αθήνα το Μάιο του 1901. Μετά από διάφορες εισηγήσεις ιατρών περί της μεγάλης έκτασης την οποία είχε λάβει η νόσος, το συνέδριο αποφάσισε ομόφωνα να δημιουργηθεί «Πανελλήνιος Σύνδεσμος κατά της Φυματίωσης». Η Σοφία Σλήμαν, μετά από μία επίσκεψή της στο νοσοκομείο Ελπίς, όπου νοσηλεύονταν υπό αντίξοες συνθήκες και φυματικοί, διαπίστωσε την ανάγκη δημιουργίας σανατορίου. Έδρασε αστραπιαία. Το Μάιο του 1902 δημιούργησε «Όμιλο Κυριών», που ίδρυσε Εταιρεία με την επωνυμία «Σωτηρία». Στις 28 Μαΐου 1902 με Βασιλικό Διάταγμα (Β.Δ.) εγκρίθηκε το καταστατικό της Εταιρείας με τίτλο «Θεραπευτήριο η Σωτηρία». Μετά από έρευνες, ο κατάλληλος χώρος για να ανεγερθεί το σανατόριο, βρέθηκε στην περιοχή του Γουδή. Το οικόπεδο πληρούσε τους σύγχρονους για την εποχή όρους δημιουργίας σανατορίου, αφού ήταν προφυλαγμένο από τους βόρειους και ανατολικούς ανέμους, ήταν εκτεθειμένο στον ήλιο για όσο το δυνατό περισσότερο χρόνο, βρισκόταν εκτός της πόλης των Αθηνών αλλά όχι μακριά απ' αυτήν, ήταν μακριά από σκόνες, καπνούς, ομίχλη, έλη κλπ. και επίσης ήταν κοντά σε δάσος, όχι πολύ πυκνό αλλά πλούσιο σε κωνοφόρα δέντρα. Το οικόπεδο παραχωρήθηκε από τη Μονή Πετράκη. Στις 7 Νοεμβρίου 1902 εκδόθηκε Β.Δ. που επέτρεπε την ίδρυση «Φθισιατρείου» με δαπάνη της Εταιρείας. Ο θεμέλιος λίθος τέθηκε το 1903, παρουσία

in Patissia, where he set up a special hospital called "Asylum for the Incurable". From 1891 to 1900, 84 patients were hospitalized, 33 of whom were discharged healthful (Korasidou, 2002).

“Aretaieio” Hospital

The foundation stone was laid in 1894, while the official inauguration of the hospital was made on August 16, 1898. The money for the construction came mainly from the property that was donated by his will, of the Professor of Surgery from 1870, who also served as a Dean of the School of Medicine (1873-1874), and Rector of the University of Athens (1879-1880), Theodore Aretaios (1829-1893). The concession of the plot was made by the Petraki Monastery. In 1898, a Surgery Clinic started to operate in the hospital, and in 1906 a second Surgery Clinic and a Gynecology Clinic were established. In 1924, in the hospital, a radioactive radiation has for the first time started to be applied in Greece. The hospital treated a large number of war injured in the period 1912-1922, offering important services to the Greek people (Korasidou, 2002, E.I.N.A.P., 2005).

Childrens' Hospital “Saint Sophia”

The initiative for its creation belonged to Princess Sofia, who was surrounded by a group of women, as well as the benefactors Andreas Syngros and Marinos Korgialenios. The first financial contributions came from the kings and wealthy bourgeois living inside or outside Greece. After the concession of the land from the Petraki Monastery in 1896, the foundation ceremony of the hospital took place. In 1897, a two-year training School of Nurses started working. The hospital started its operation on March 22, 1900 with great magnificence. Initially it had 16 beds. In the first year of its operation, 116 children were hospitalized, the second 143, in 1904, 174 and in 1907, 185. In 1912 the hospital was charged with the admission of the wounded in the Balkan war, while in 1914 the hospital doctors participated in the home hospitalization of the Macedonians refugees (Korasidou, 2002, E.I.N.A.P., 2005).

Hospital “Sotiria”

The wife of Heinrich Schliemann, Sophia, after his death, in 1890, developed an important charitable action. At the beginning of the 20th century, tuberculosis was pestering society, especially the inhabitants of major cities, while special hospitals and the required hospital beds were missing. The conditions of hospitalization were miserable and, among other things, tuberculosis was a disease that socially stamped the patient, who was often abandoned and completely helpless. Despite the efforts and appeals of the scientists of the time, the Greek State was not activated for the establishment of sanatoria, such as those already existing in other European coun-

της Βασίλισσας Όλγας. Τα εγκαίνια του πρώτου περιπέρου του νοσοκομείου, που κατασκευάστηκε με έξοδα της Σοφίας Σλήμαν, έγιναν το 1905, οπότε άρχισε και η λειτουργία του νοσοκομείου που διέθετε 40 κλίνες (Εικ. 4). Από το 1905 μέχρι το 1915 κατασκευάστηκαν με έξοδα των ιδιωτών ακόμα έξι περίπτερα και το κτήριο των διοικητικών υπηρεσιών ή «Διευθυντήριο». Τα περίπτερα απευθύνονταν σε διάφορες εισοδηματικές τάξεις. Το 1915, το νοσοκομείο ενισχύεται με δύο κληροδοτήματα και η Μονή Πετράκη παραχωρεί νέα έκταση 215 στρεμμάτων, με αντάλλαγμα πέντε κλίνες για τη νοσηλεία απόρων ασθενών. Το 1918, ο αριθμός των κλινών ανήλθε στις 250. Ο αριθμός των νοσηλευθέντων ασθενών το 1905, ήταν 162, ενώ το 1918, 604 ασθενείς. Η θνησιμότητα όμως κυμαινόταν περί το 50% ή και παραπάνω. Βέβαια οι περισσότεροι ασθενείς προσέφευγαν στο σανατόριο, όταν βρισκόταν πλέον σε προχωρημένο ή στο τελικό στάδιο της νόσου. Το 1919, η διοίκηση του νοσοκομείου περιέρχεται στο κράτος, το οποίο όμως συμμετείχε ήδη στη χρηματοδότηση του ιδρύματος με τακτική ετήσια ενίσχυση (Κατής, 1984, Βλαδίμηρος και Φραγκίδης, 2002, ΕΙΝΑΠ, 2005).

Νοσοκομείο «Η Αγία Βαρβάρα»

Το νοσοκομείο αυτό της Δυτικής Αττικής ιδρύθηκε και λειτουργήσε για πρώτη φορά το 1903, με την ονομασία «Κάνθαρος». Το 1906, μετονομάστηκε σε «Νοσοκομείο Ευλογιόντων», με στόχο τη νοσηλεία και αντιμετώπιση των διαρκώς αυξανόμενων κρουσμάτων ευλογίας της εποχής. Φυσικά, στο νοσοκομείο νοσηλεύονταν και άλλα περιστατικά λοιμωδών νόσων. Το νοσοκομείο κτισμένο σε απόμακρη σχετικά περιοχή από την Αθήνα, προσέφερε σημαντικές υπηρεσίες, νοσηλεύοντας ασθενείς με λοιμώδη νοσήματα, που ήταν αποκλεισμένοι κοινωνικά. Κατά τη δεκαετία του 1930, νοσηλεύτηκαν ασθενείς με τη νόσο του Χάνσεν (λέπρα) και στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 ασθενείς με μηνιγγίτιδα, που είχε προσλάβει χαρακτήρα επιδημίας. Το 1970, το νοσοκομείο μετονομάστηκε σε «Δημόσιο Νοσοκομείο Λοιμωδών Νόσων», ενώ σήμερα ονομάζεται «Γενικό Νοσοκομείο Δυτικής Αττικής "Η Αγία Βαρβάρα"» (ΕΙΝΑΠ, 2005).

Κλινική «Ενώσεως Ελληνίδων»

Η «Ενώσις Ελληνίδων» που ήδη διαθέτει Εκπαιδευτικό Τμήμα, ιδρύει το 1897 το Τμήμα «Νοσηλείας και Υγιεινής». Σκοποί του τμήματος αποτελούν «η μόρφωση γυναικών όλων των κοινωνικών τάξεων ως νοσοκόμων, η διάδοση και η εφαρμογή των όρων υγιεινής μεταξύ των λαϊκών τάξεων, η δωρεάν εξέταση και θεραπεία εξωτερικών ασθενών... και η ίδρυση και συντήρησης κλινικών διά γυναίκας και παιδιά, ένθα πάσα γυνή να δύναται να τύχη θεραπείας παρά μόνων γυναικών ιατρών». Έτσι η «Ενώσις Ελληνίδων» ιδρύει το 1903, κοντά στην Πύλη του Αδριανού, μικρή κλινική, που αποτελείται από γυναικολογικό, παιδιατρικό και ορθοπαιδικό τμήμα και που σε

Εικ. 4: Νοσοκομείο «Σωτηρία» (1905-1908). Πηγή: Ε.Ι.Ν.Α.Π. Τα δημόσια νοσοκομεία στην Αθήνα και τον Πειραιά. Πορεία στο χρόνο. Εκδόσεις Ε.Ι.Ν.Α.Π., 2005.

Fig. 4: Hospital "Sotiria" (1905-1908). Source: E.I.N.A.P. The public hospitals of Athens and Piraeus. A course in time. E.I.N.A.P. Pub. E.I.N.A.P., 2005.

tries. The private sector, however, has been actively involved in dealing with tuberculosis. An important impetus for solving the problem came from the 1st Panhellenic Medical Congress, which took place in Athens in May 1901. Following several medical papers on the large extent the disease had received, the conference unanimously decided to create a "Panhellenic Association against Tuberculosis". Sophie Schliemann, after a visit to the hospital in "Elpis", where under adverse conditions tuberculous patients were hospitalized, found the need to create a sanatorium. She acted immediately. In May 1902 she created a "Group of Ladies", which founded an Association named "Sotiria". On May 28, 1902, the Statute of the Association entitled "Sanatorium Sotiria" was approved by a Royal Decree (R.D.). After research, the site for the construction of the sanatorium was found in the Goudi area. The plot met the contemporary conditions for the creation of a sanatorium, since it was sheltered from the northern and eastern winds, it was exposed to the sun for as long as possible, it was outside the city of Athens but not far from it, it was far from dust, smoke, fog, marshes, etc. and was also close to a forest, not very dense but rich in coniferous trees. The plot was granted by the Petraki Monastery. On November 7, 1902, a R.D. was issued, which allowed the establishment of a "Phthisis hospital" with expenses of the Association. The foundation stone was laid in 1903, in the presence of Queen Olga. The inauguration of the hospital's first pavilion, built at Sofia Schliemann's expense, took place in 1905, when the hospital, which had 40 beds, started operating (Fig. 4). From 1905 until 1915, six pavilions and the administrative building or the "Managerial building" were built with expenses of individuals. The stands were addressed to various income social classes of people. In 1915, the hospital was strengthened by two donations and the Petraki Monastery granted a new land of 215 acres in exchange for five beds for hospitalization of poor patients. In 1918, the number of beds was 250. The number of hospital-

Εικ. 5: Νοσοκομείο «Ανδρέας Συγγρός» (1908). Πηγή: Ε.Ι.Ν.Α.Π. Τα δημόσια νοσοκομεία στην Αθήνα και τον Πειραιά. Πορεία στο χρόνο. Εκδόσεις Ε.Ι.Ν.Α.Π., 2005.

Fig. 5: Hospital "Andreas Syngros" (1908). Source: E.I.N.A.P. The public hospitals of Athens and Piraeus. A course in time. E.I.N.A.P. Pub. E.I.N.A.P., 2005.

περίπτωση ανάγκης θα μπορούσε να περιλάβει και παθολογικό τμήμα. Στην κλινική της «Ενώσεως Ελληνίδων» προσήλθαν και έλαβαν θεραπεία το 1903, 640 ασθενείς γυναίκες και παιδιά, το 1904, 700 και το 1905, 692. Η κλινική χρησίμευσε και ως «Φροντιστήριο Γυναικολογίας» για την εκπαίδευση μαιών (Κορασίδου, 2002).

Θεραπευτήριο «Πολυκλινική»

Ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1903 από τους Κεφαλλονίτες ιατρούς Νικόλαο και Ανδρέα Αλιβιζάτο, αρχικά για παροχή πρωτοβάθμιας φροντίδας στην οδό Σωκράτους 56. Στη συνέχεια λειτούργησε ως νοσοκομείο από το 1905, μετά την μεταφορά του σε μεγάλο κτήριο στην οδό Πειραιώς 3. Διέθετε 50 νοσηλευτικές κλίνες. Σκοπός της δημιουργίας του ήταν ο ασθενής να εύρισκε ειδικό ιατρό για την κάθε πάθηση, αλλά στο καταστατικό του θεραπευτηρίου αναφέρεται ότι «θα παρέχεται δωρεάν ιατρική περίθαλψη και δωρεάν φάρμακα στους ασθενείς ανεξαρτήτως εθνικότητας και θρησκευματος». Προσελήφθησαν και εκπαιδεύτηκαν, ως αδελφές νοσοκόμες 30 μοναχές από διάφορες περιοχές της Ελλάδος, οι οποίες όπως και το θεραπευτήριο προσέφεραν σημαντικές υπηρεσίες κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων (ΕΙΝΑΠ, 2005).

Αιγινήτειο

Το νοσοκομείο θεμελιώθηκε το 1900, ιδρύθηκε με Βασιλικό Διάταγμα στις 19 Ιουλίου 1904, εγκαινιάστηκε και άρχισε τη λειτουργία του στις 13 Μαρτίου 1905. Τα χρήματα προήλθαν από το κληροδότημα του καθηγητή Παθολογικής Ανατομίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Διονυσίου Αιγινήτη (1821-1884), τα οποία διαχειρίστηκε επιτροπή αποτελούμενη από τους καθηγητές Σ. Μαγγίνα, Ι. Ζωχιό και Μ. Κατσαρά. Το νοσοκομείο από την ίδρυσή του, στέγασε την έδρα και την κλινική των «Νευρικών και Φρενικών (Ψυχικών) Νοσημάτων» της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αρχικά, διέθετε 24 κλίνες, το 1911, 96 κλίνες, που το 1938 έφθασαν τις 112 κλίνες (Κορασίδου, 2002, ΕΙΝΑΠ, 2005).

ized patients in 1905 was 162, while in 1918, 604 patients. But mortality varied around 50% or more. Of course, most patients visited the sanatorium when they were at the advanced or final stage of the disease. In 1919, the administration of the hospital has come to pass to the state, which was already involved in the financing of the institution with regular annual aid (Katis, 1984, Vladimirov and Fragkidis, 2002, E.I.N.A.P., 2005).

“Saint Varvara” Hospital

This hospital in Western Attica was founded and operated for the first time in 1903, under the name “Kantharos”. In 1906, it was renamed to “Smallpox Hospital”, aiming at the hospitalization and treatment of the ever-growing smallpox cases of the time. Certainly, other cases of infectious diseases were hospitalized. The hospital, built in a relatively remote area of Athens, provided important services, hospitalizing patients with infectious diseases that were socially excluded. In the 1930s, patients with Hansen's disease (leprosy) were hospitalized, and during the 1950s patients with meningitis (an epidemic of the time) also. In 1970, the hospital was renamed to “Public Hospital of Infectious Diseases”, and today it is called «General Hospital of Western Attica “Saint Varvara”» (E.I.N.A.P., 2005).

Clinic of the “Union of Greek women”

The “Union of Greek women”, which already had an Educational Department, forms in 1897 a new Department of “Nursing and Hygiene”. The aims of the department are “the education of women of all social classes as nurses, the dissemination and application of hygiene conditions among the popular classes, the free examination and treatment of outpatients... and the establishment and maintenance of clinics for women and children, where all women can be given the chance to receive treatment from only female doctors. Thus, in 1903, the “Union of Greek women” founded a small clinic, consisting of a gynecological, a pediatric and an orthopedic department, which in case of need could include an internal medicine department. At the Clinic of the “Union of Greek women”, received treatment, in 1903, 640 patients and children, in 1904, 700 and in 1905, 692. The Clinic also served as a “Gynecology Tutorial” for the training of midwives (Korasidou, 2002).

Hospital “Polyclinic”

It was founded at 56, Socratous Street in Athens in 1903, by the Cephalonian physicians Nikolaos and Andreas Alivizatos, initially for primary care. It then operated as a hospital since 1905, after its transfer to a large building at 3, Piraeus Street in Athens. There were 50 nursing beds. The purpose of the establishment was to offer the ability to patients to find a special doctor for every disease, but the statute of the hospital stated that

Νοσοκομείο «Ανδρέας Συγγρός»

Το δερματολογικό νοσοκομείο ονομάστηκε αρχικά «Θεραπευτήριον των Κολλητικών Νοσημάτων» και στη συνέχεια «Νοσοκομείο των Αφροδισίων Παθών» (1884-1885). Εγκαταστάθηκε διαδοχικά σε διάφορα κτήρια, αρχικά κοντά στη Γαλλική Σχολή, απ' όπου μεταγκαταστάθηκε τρεις ακόμα φορές. Ο Ανδρέας Συγγρός μετά από επίσκεψή του, διαπίστωσε τις πολύ κακές συνθήκες λειτουργίας του και αποφάσισε να χρηματοδοτήσει την ανέγερση νοσοκομείου για τα δερματικά και τα αφροδίσια νοσήματα. Εκτός από την αρχική χρηματοδότηση, με τη διαθήκη του άφησε το 1899, ένα επίσης σημαντικό χρηματικό ποσό προς ανέγερση του νοσοκομείου. Η Μονή Πετράκη δώρισε στο Δημόσιο το οικόπεδο το 1907 και το 1909 ιδρύεται με νόμο, νοσοκομείο αφροδισίων νοσημάτων υπό την επωνυμία «Νοσοκομείον Ανδρέα Συγγρού». Η έναρξη λειτουργίας του έγινε στις 4 Ιανουαρίου 1910, κατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου από πεντελικό μάρμαρο, θεωρήθηκε δε τότε ως το αρτιότερο στον κόσμο (Εικ. 5). Σκοπό είχε τη δωρεάν νοσηλεία απόρων πασχόντων και την πρακτική άσκηση των φοιτητών της ιατρικής και της οδοντιατρικής σχολής. Αρχικά διέθετε 300 γυναικείες και 100 ανδρικές κλίνες. Μεταξύ 1910-1914, στο «Ανδρέας Συγγρός» νοσηλεύτηκαν 16.177 ασθενείς, από τους οποίους οι 6.676 ήταν συφιλιδικοί (Κορασίδου, 2002, ΕΙ.Ν.Α.Π., 2005).

Σανατόριο Πάρνηθας

Το Σανατόριο της Πάρνηθας ή «Νοσοκομείο Γεωργίου Σταύρου και Γεωργίου Φουγκ», λειτούργησε ως αντιφυμιατικό θεραπευτήριο του νοσοκομείου «Ευαγγελισμός». Τα χρήματα διατέθηκαν με τη διαθήκη του 1898, της Φαιναρέτης Έρβερετ, ευεργέτιδας του «Ευαγγελισμού», συζύγου του Γ. Φούγκ και ανιψιάς του ιδρυτή της Εθνικής Τράπεζας Γ. Σταύρου. Το 1912, αρχίζει η κατασκευή ενός πρόχειρου ξύλινου νοσοκομείου. Το ορεινό αντιφυμιατικό περίπτερο-σανατόριο εγκαινιάστηκε παρουσία της Βασίλισσας Όλγας και άρχισε τη λειτουργία του στις 9 Αυγούστου 1914. Διέθετε 14 κλίνες. Το 1927, οι εγκαταστάσεις επεκτάθηκαν, αλλά το 1934 θεμελιώνεται νέο σύγχρονο κτήριο, που άρχισε τη λειτουργία του το 1935. Το санаτόριο σταμάτησε τη λειτουργία του το 1960 (Δημοπούλου και συν. 2013).

Νοσοκομείο «Η Αγία Ελένη»

Ιδρύθηκε μετά από πρωτοβουλία ιδιωτών που συνέστησαν το φιλανθρωπικό σωματείο «Αγία Ελένη» και συνέλεξαν χορηγίες. Μεταξύ των μελών του σωματείου ήταν η Λουΐζα Ριανκούρ και η Βιργινία Μπενάκη. Το οικόπεδο παραχωρήθηκε από τη Μητρόπολη Αθηνών. Το νοσοκομείο άρχισε να λειτουργεί το 1916. Πρώτος Πρόεδρος του Διοικητικού συμβουλίου ήταν ο Μητροπολίτης Αθηνών Θεοκλήτος. Το 1938 γίνεται αποδεκτή δωρεά του Χαρ. Σπηλιόπουλου και το νοσοκομείο μετο-

“free medical care and free medicines will be provided to patients regardless of nationality and religion”. As nurses, 30 nuns from different regions of Greece were hired and trained, who, as well as the hospital, provided important services during the Balkan wars (E.I.N.A.P., 2005).

“Aeginitio” Hospital

The hospital was established in 1900, founded by a Royal Decree on July 19, 1904, and was inaugurated and commenced its operation on March 13, 1905. The money came from the bequest of Professor of Pathology at the University of Athens Dionyssios Aeginitis (1821-1884), which was managed by a Committee consisted of the Professors S. Magkinas, I. Zochios and M. Katsaras. Since its establishment, the hospital has housed the Clinic for the “Nervous and Phrenic (Mental) Diseases” of the Medical School of the University of Athens. Initially, it had 24 beds, in 1911, 96 beds, which in 1938 reached 112 beds (Korasidou, 2002, E.I.N.A.P., 2005).

“Andreas Syngros” Hospital

The dermatological hospital was originally named the “Infirmity for the Transmitted Diseases” and then “Hospital of Sexually Transmitted Passions” (1884-1885). It was installed successively in various buildings, initially near the French School, from where it was relocated three more times. Andreas Syngros, after a visit, found out the very poor operating conditions and decided to finance the construction of a hospital for cutaneous and sexually transmitted diseases. In addition to his initial funding, he has also donated a considerable amount of money through his will in 1899, for the construction of the hospital. The Petraki Monastery donated the land to the State in 1907 and in 1909 the hospital for the sexually transmitted diseases was founded by law, under the name “Andreas Syngros Hospital”. It started its operation on January 4, 1910, was made entirely of Pentelic marble, and was then considered the finest in the world (Fig. 5). The aim was to provide free hospitalization to deprived patients and the practical training of students of medical and dental school. Initially, it had 300 female and 100 male beds. Between 1910-1914, 16,177 patients were hospitalized in “Andreas Syngros”, of whom 6,676 suffered from syphilis (Korasidou, 2002, E.I.N.A.P., 2005).

Sanatorium of Parnitha

The Sanatorium of Parnitha or “Georgios Stavrou and Georgios Foug Hospital”, operated as the anti-tuberculous sanatorium of the “Evangelismos” hospital. The money was donated by the 1898 will of Fenareti Ervert, a benefactor of “Evangelismos”, husband of G. Foug and a niece of the founder of the National Bank of Greece

νομάζεται σε Σπηλιοπούλειο Νοσοκομείο «Η Αγία Ελένη» (ΕΙΝΑΠ, 2005).

Νοσοκομείο «Ασκληπιείο Βούλας»

Ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού (Ε.Ε.Σ.). Η Μητρόπολη Αθηνών και η Μονή Πετράκη για το σκοπό αυτό, προσέφεραν πευκόφυτο, παραθαλάσσιο οικόπεδο στην περιοχή της Βούλας. Η έναρξη λειτουργίας του έγινε τον Ιούλιο του 1920. Αναπτύχθηκαν τρία παραπήγματα. Τα δύο διετέθησαν για τη νοσηλεία παιδιών, αγοριών και κοριτσιών, ηλικίας 5-14 ετών, που έπασχαν από κλειστή φυματίωση και το τρίτο για τη διαμονή του προσωπικού του νοσοκομείου και για τις υπηρεσίες του ιδρύματος. Οι Βρετανοί που αποχωρούσαν τότε από τη Μακεδονία, παραχώρησαν τα τρία παραπήγματα, ο δε Βρετανικός Ερυθρός Σταυρός προσέφερε 400 κιβώτια υγειονομικού υλικού. Αρχικά, ο «Πανελληνίος Σύνδεσμος κατά της Φυματώσεως» ανέλαβε τη διοίκηση και τις δαπάνες, που όμως παρεδόθησαν στον Ε.Ε.Σ. το 1923. Τα δύο πρώτα έτη της λειτουργίας του, το νοσοκομείο νοσήλευσε 95 παιδιά που έπασχαν από φυματίωση (ΕΙΝΑΠ, 2005).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά γενική ομολογία, τα περισσότερα νοσοκομεία τα οποία ιδρύθηκαν στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1870-1920, έγιναν με πρωτοβουλία και χρήματα που προσέφερε η ιδιωτική πρωτοβουλία. Το κράτος, οικονομικά αδύναμο κυρίως λόγω των πολέμων και των πτωχεύσεων, ολίγον συνεισέφερε. Επίσης κακή ήταν η κατάσταση της δημόσιας υγείας και το επίπεδο διαβίωσης. Η δημιουργία τους λοιπόν συνεισέφερε τα πλείστα στους Αθηναίους πολίτες, διότι έδωσε τη δυνατότητα αντιμετώπισης κυρίως των συχνών διαδεδομένων ασθενειών και επιδημιών της εποχής, καθώς και των πολλών τραυματιών πολέμου.

G. Stavrou. In 1912, the construction of a wooden hospital has started. The mountain sanatorium for patients with tuberculosis was inaugurated in the presence of Queen Olga and commenced its operation on 9 August 1914. It had 14 beds. In 1927, the facilities were expanded, but in 1934 a new modern building was established, which began operating in 1935. The sanatorium ceased its operation in 1960 (Dimopoulou et al., 2013).

“Saint Eleni” Hospital

It was founded on the initiative of some individuals who set up the charity association “Saint Eleni” and collected sponsorships. Among the members of the association were Louise Riancourt and Virginia Benaki. The plot was granted by the Greek Orthodox Metropolis of Athens. The hospital started operating in 1916. The first Chairman of the Board was the Archbishop of Athens Theoklitos. In 1938, H. Spiliopoulos’s donation was accepted and the hospital was renamed to Spiliopoulou Hospital “Saint Eleni” (E.I.N.A.P., 2005).

Hospital “Asklepion Voulas”

It was founded on the initiative of the Hellenic Red Cross (HRC). For this purpose, the Greek Orthodox Metropolis of Athens and the Petraki Monastery offered a pine-covered seaside plot, in the area of Voula. It started its operation in July 1920. Three lodges were industrialized. The two were made available for the hospitalization of children, boys and girls aged 5-14, suffering from closed tuberculosis and the third one for the accommodation of hospital staff and the institution's services. The British, who at the time were leaving Macedonia, donated the three lodges, and the British Red Cross offered 400 boxes of sanitary material. Initially, the “Pan-Hellenic Anti-Tuberculosis Association” undertook the management and the expenses, but in 1923, they were handed over to the HRC. During the first two years of its operation the hospital has hospitalized 95 children suffering from tuberculosis (E.I.N.A.P., 2005).

CONCLUSIONS

Undoubtedly, most hospitals that were established in Athens during the 1870-1920 period, were constructed and financed thanks to the private initiative. The State, financially weak, mainly due to wars and bankruptcies, contributed a little. The state of public health and the standard of living were also very poor at that time. The establishment of the hospitals contributed most to the Athenian citizens, because it provided the opportunity to deal mainly with the widespread diseases and epidemics, as well as with the numerous wounded warriors of that period of time.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/REFERENCES

- Ανωγιάτης-Pele Δ, Τσιάμης Κ, Μαυρέας Κ, Αθανασοπούλου Ι: Δημογραφική προσέγγιση της νοσηλευτικής κίνησης του Θεραπευτηρίου «Ο Ευαγγελισμός» κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1927-1939). Τετράδια Ιστορικής δημογραφίας 72012, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα ιστορικής δημογραφίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας, Τυποεκδοτική, 2012, σελ. 14 [Anogiatis-Pele D, Tsiamis C, Mavreas C, Athanasopoulou I: Demographic approach to the patients' attendance of the "Evangelismos" Hospital during the Interwar period (1927-1939). Historical demographic books 72012, Postgraduate program of historical demography, Ionian University, Department of History, Τυποεκδοτική, 2012, p 14 (in Greek)].
- Βλαδίμηρος Λ: Το Υγειονομικό στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Εκδ. Λογοθέτης, 1997, σελ. 50 [Vladimirov L: The health-care during the Greek-Turkish war of 1897. Logothetis Pub., 1997, p. 50 (in Greek)].
- Βλαδίμηρος Λ, Φραγκίδης Χ: Το «Πανελλήνιον Ιατρικόν Συνέδριον» του 1901. Ιατρικά δρώμενα, υγειονομικά προβλήματα και κορυφαίοι ιατροί πριν από έναν αιώνα. Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής 19(6): 700-709, 2002 [Vladimirov L, Frangidis Ch: The "Panhellenic Medical Congress" of 1901. Medical events, health problems and leading doctors a century ago. Archives of Hellenic Medicine 19(6): 700-709, 2002 (in Greek)].
- Δαρδαβέσης Θ: Η ιστορική πορεία του Υπουργείου Υγείας στην Ελλάδα (1833-1981). Ιατρικό Βήμα 4:50-61, 2008 [Dardavessis Th: The Historical course of the Ministry of Health in Greece, (1833-1981). Iatriko Vima, 4: 50-61, 2008 (in Greek)].
- Δημοπούλου Χ, Τσιάμης Κ, Μάνδουλα-Κουσούνη Μ, Πουλάκου-Ρεμπελάκου Ε, Ανωγιάτης-Pele Δ: Τα πεπραγμένα του Σανατορίου Πάρνηθας (Νοσοκομείο Γεωργίου Σταύρου και Γεωργίου Φουγκ) ως πηγή ιατρικής και δημογραφικής προσέγγισης της φυματίωσης κατά το Μεσοπόλεμο. Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής 30(4): 480-490, 2013 [Dimopoulou Ch, Tsiamis C, Mandyla-Kousouni M, Poulakou-Rebelakou E, Anogiatis-Pele D: The activities of Par-nitha's Sanatorium (George Stavros and George Foug Hospital) as a source of medical and demographic approach to tuberculosis during the Interwar period. Archives of Hellenic Medicine 30(4): 480-490, 2013 (in Greek)].
- Ε.Ι.Ν.Α.Π.: Τα δημόσια νοσοκομεία στην Αθήνα και τον Πειραιά. Πορεία στο χρόνο. Εκδόσεις Ε.Ι.Ν.Α.Π., 2005 [E.I.N.A.P.: The public hospitals of Athens and Piraeus. A course in time. Pub. E.I.N.A.P., 2005 (in Greek)].
- Κατής Κ: Νοσοκομείο Νοσημάτων Θώρακος Αθηνών «Η Σωτηρία». Ιστορική Μελέτη. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1984, σελ. 24-25, 28-36, 38-40, 58-59 [Katis K: Sotiria Athens Hospital of Thoracic Diseases. Historical Study. PhD thesis, Athens 1984, pp. 24-25, 28-36, 38-40, 58-59 (in Greek)].
- Κορασίδου Μ: Όταν η αρρώστια απειλεί. Επιτήρηση και Έλεγχος της Υγείας του Πληθυσμού στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός, 2002 [Korasidou M: When the disease threatens. Health Monitoring and Control of the Population in Greece during the 19th Century. G. Dardanos Publications, 2002 (in Greek)].
- Λειβαδάρας Ν: Το πρώτο νοσοκομείο της επαναστατημένης και ελεύθερης Ελλάδας στην Ερμούπολη της Σύρου 1825. Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 17-26 [Leivadaras N: The first hospital of revolted and free Greece in Ermooupolis of Syros 1825. PhD thesis, Thessaloniki 2012, pp. 17-26 (in Greek)].
- Μαστρογιάννης Ι: Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεωτέρας Ελλάδος (1821-1960). Ιδιωτική Έκδοση 1960, σελ. 189,230-231,292-293,329-330 [Mastrogiannis I: History of the Social Services of Modern Greece (1821-1960), Private Edition 1960, pp. 189,230-231,292-293,329-330 (in Greek)].
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός. «Πυρσός» Ανώνυμος Εταιρεία Εκδόσεων και Γραφικών Τεχνών 1927, τόμος Β', σελ. 253 [Great Hellenic Encyclopedia Pyrsos. Pyrsos Anonymous Company of Publications and Graphic Arts 1927, Volume B', p. 253 (in Greek)].
- Telea M: Medical care in Byzantium from mission to devotion. European Journal Of Science and Theology 8(2): 151-162, 2012

Διεύθυνση επικοινωνίας:

Ιωάννα Ράλλη

Αισχύλου 9,

Χαλάνδρι 15234, Ελλάδα

Τηλ.: 6942 588327, 213 0445379, Fax: 210 6842828

e-mail: jo-betty@hotmail.com

Address:

Ioanna Ralli

9 Aischylou Str.,

Chalandri 15234, Athens, Greece

Tel.: +30 6942 588327, +30 213 0445379, Fax: 210 6842828

e-mail: jo-betty@hotmail.com